

Л. Ю. Семенова,
к. е. н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці,
Дніпропетровська державна фінансова академія

НАУКОВІ ЗАСАДИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ

L. Semenova,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Personnel Management and Labor Economics

SCIENTIFIC PRINCIPLES OF POPULATION EMPLOYMENT

Визначено зміст понятійно-категоріального апарату щодо зайнятості населення, розглянуті причини і наслідки безробіття.

The content of conceptual and categorical instruments about population employment is determined. The causes and consequences of unemployment are considered.

*Ключові слова: зайнятість населення, безробіття, трудові ресурси, робочі місця, відповідність.
Key words: employment, unemployment, labor force, employment, compliance.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теоретичною основою сучасної теорії зайнятості є ідеї й наукові концепції таких видатних представників економічної теорії як, А. Сміт, Д. Рікардо, Т.Р. Мальтус, Дж. С. Міль, К. Маркс, Дж. А. Маршалл, Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон та ін. Починаючи з 90-х років XIX століття, у зв'язку з переходом до ринкової економіки колишніх соціалістичних країн і її розбудова в Україні, питання зайнятості населення почало привертати до себе пильну увагу вітчизняних науковців. Йдеться про наукові розробки Д.П. Богині, О.А. Бугуцького, Г.Р. Погосяна, П.Т. Саблука, П.М. Макаренка, Л.Ю. Мельника, Л.Г. Бабенка, К.І. Якуби, Ю.М. Мершавина, Є.Г., Михайлова, А.В. Мерзляка, П.Ю. Буряка та багатьох інших.

Проте більшість теоретичних положень і концепцій зайнятості, особливо що лежать у площині досягнення раціональної й ефективної зайнятості, є недостатньо обгрунтованими або дискусійними. В економічній літературі недостатньо уваги приділяється вивченню напрямів і засобів вирішення проблем повної зайнятості. А це негативно впливає на практичне вирішення питань щодо формування якісного трудового потенціалу та його ефективного використання. У цілому це складна і багаторівнева тематика, яка потребує різнопланових досліджень, основу яких становлять теоретичні розробки.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є пошук нових підходів до проблем зайнятості населення, що потребує уточнення низки питань відносно соціально-економічної сутності, зайнятості населення, безробіття, його причин та наслідків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Визнання абсолютною більшістю колективів, вчених, практиків положення, згідно з яким "альтернативи ринкової економіці не існує", дало підстави критично сприймати державно-планову економіку і в "рожевому" світлі сприймати ринкову. Свідомо чи не свідомо, але замовчувався той незаперечний факт, що в радянські часи, починаючи з 30-х років XX століття мала місце повна зайнятість, тобто в Україні не було безробіття. Більш того, для багатьох підприємств відчувався нестаток працівників (дефіцит кадрів).

Натомість країнам з ринковою економікою завжди притаманна (за рідким виключенням) проблема дефіциту робочих місць. Можна без перебільшення стверджувати, що безробіття — одна з головних проблем ринкової економіки. Воно, як правило, оцінюється негативно, тобто є одним із проявів так званої "осічок" чи "фіаско" ринку. Такий підхід, на наш погляд, є дещо однобічним. І взагалі, вивчення соціально-економічної сутності зайнятості, яка є багаторівневим і складним економічним явищем потребує системного підходу. А його в свою чергу слід почати з викладення соціальної та економічної сутності основних категорій і понять, які безпосередньо або опосередковано відносяться до тематики запропонованого дослідження.

Зайнятість — це господарсько-економічна діяльність людей, яка спрямована на трансформацію природних ресурсів у матеріальні й інші блага, придатні для задоволення зростання потреб людей, забезпечення їхнього дозвілля та розвитку. Тобто йдеться про виробництво у широкому розумінні цього процесу — безпосереднє виробництво, розподіл та обмін створених у ньому благ.

У контексті соціально-економічних відносин між людьми — зайнятість — це певна їхня складова з приводу створення робочих місць і підготовки кадрів.

На цих засадах здійснюється функціональне поєднання матеріальних і людських виробничих ресурсів та їхнє виробниче функціонування. Зрозуміло, що для цього необхідна кількісна і якісна відповідність факторів виробництва. Звідки слідує висновок — що головними умовами зайнятості є створення робочих місць і формування (підготовка) трудових ресурсів, які здатні привести їх у дію, ефективно й раціонально використовувати.

У цьому зв'язку виникає питання — хто і як це здійснює?

У ринковій економіці суб'єктами на ринку праці є роботодавці та працівники. Держава виступає в ролі роботодавця на державних підприємствах, але її головна роль полягає у формуванні, визначенні й контролі поведінки та регулювання інтересів правил партнерів на ринку праці. Принципи державної політики зайнятості передбачають активну політику, спрямовану на сприяння повної, продуктивної вільно обраної зайнятості, розвитку людських ресурсів для праці, підтримку підприємства тощо [6, с. 91].

У натуральному господарстві фактори виробництва поєднуються безпосередньо, тобто в окремій господарській одиниці створюють робочі місця і приводяться у дію одним і тим же суб'єктом (як правило у межах сім'ї). Неповна зайнятість відсутня.

У ринковій економіці робочі місця створюються тими суб'єктами, які мають для цього кошти, бажання й професійні навички, тобто здійснювати господарську діяльність. У їхньому складі доцільно виділити дві категорії потенційних товаровиробників. Самозайняті або як їх раніше називали "прості" товаровиробники. Вони використовують власні засоби виробництва або отримують "чужі" на засадах оренди, лізингу, прокату тощо. У першому випадку має місце тотожність власності і праці. У другому — господарюючий суб'єкт є лише власником створеного продукту, але економічно самостійним господарем (самостійно вирішує питання, що?, як?, скільки? і для кого виробляти?) Капіталісти-роботодавці. Вони за власні або залучені кошти створюють робочі місця, які приводяться у дію найманими працівниками. У цьому випадку виникають відносини двох суб'єктів господарювання. Власника виробничих ресурсів, який для приведення їх у дію наймає працівників відповідного кваліфікації профілю. Згідно з теорією К.Маркса йдеться про відносини капіталіста-роботодавця (власника виробничих ресурсів) і найманих працівників (власників робочої сили). Такі відносини є експлуатацією найманих працівників, оскільки капіталіст безплатно привласнює частку новоствореної найманцем вартості ($v+m$) — додаткової вартості (m). Згідно деяких інших теорій наймана праця є своєрідним партнерством власників двох видів капіталу: один — уречевленого (робочі місця), другий — людського (робочої сили). В контексті зайнятості немає значення тлумачення цього питання, оскільки в обох випадках йдеться про приведення у дію робочого місця, незалежно від того, хто його створив і хто є його власником. І головне, що і роботодавці, і наймані працівники мають можливість одержати необхідні життєві блага.

Відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" ст. 1, (пункт 7) останнє визначається як не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно.

До зайнятих належать особи: 1) які працюють за наймом; 2) працюють самостійно; 3) обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, громадських об'єднаннях; 4) проходять дійсну службу у збройних силах; 5) одержують професійну підготовку з відривом від виробництва; 6) ті, що виховують малолітніх дітей, доглядають за хворими тощо.

Якщо мова йде про суб'єкти господарської діяльності, то, на наш погляд, у соціально-економічному аспекті достатньо усіх зайнятих розділити на дві категорії: 1) найманці; 2) особи, які працюють самостійно. До речі, в Україні 8 млн економічно активного населення проживає на селі, з них як наймані працівники працює лише 600 тис. осіб [3, с. 43]; зайнятість населення доцільно також розглядати на двох рівнях: первинних господарських одиниць; макроекономічному аспекті, тобто національної економіки, її окремих сфер і галузей. У першому випадку головними питаннями зайнятості є приведення в дію усіх робочих місць і повне й ефективне використання робочої сили працівників. Саме це є першоосновою, базисом забезпечення економічної ефективності стійкості й конкурентоспроможності будь-якого підприємства. Такий аспект зайнятості потребує окремого дослідження.

Для зайнятості в національному вимірі (або по її сферам та галузям) першочерговим є такий її аспект, як забезпечення повної зайнятості. Остання це надання суспільством усім працездатним особам можливості займатися суспільно корисною працею відповідно до їхньої професійної підготовки й бажання працювати самому (самозайнятість) чи найматися до роботодавця.

У силу дій багатьох соціально-економічних факторів практично в кожній країні з ринковою економікою має місце неповна зайнятість або безробіття.

Безробіття — економічна категорія, яка показує економічні відхилення з приводу вимушеної незайнятості працездатного населення. Слід зазначити, що кожна із держав прагне сформувати ефективну систему соціального страхування на випадок безробіття насамперед, через функціонування відповідних фондів [7].

Безробіття — одна із головних проблем, притаманних ринковій економіці. В економічних літературних джерелах питання щодо причин, видів й негативів безробіття вже розглядалося. Узагальнюючі різні підходи до нього можна стверджувати, що безробіття зумовлене низкою причин. Головною з них є те, що ринкова економіка регулюється насамперед механізмом ринку, який діє стихійно, звідки і такі "недоліки" ринкової економіки, як її циклічний розвиток і кризи надвиробництва, спонтанний розвиток структури економіки тощо. Безробіттю сприяє і висока інтенсивність праці, незацікавленість бізнесових структур займатися низькоприбут-

Таблиця 1. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних за причинами незайнятості по Дніпропетровській області на кінець звітного періоду

Роки	Всього	особи, які не були зайняті протягом 1 року	У тому числі				особи, які не були зайняті з різних причин більше 1 року
			у т.ч. за причинами незайнятості				
			вивільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва та військовослужбовці, звільнені за скороченням чисельності або штату без права на пенсію	звільнені за власним бажанням	випускники навчальних закладів	не зайняті з інших причин	
2000	89490	67515	10879	39057	2668	14911	21975
2001	78240	59583	8941	29365	2017	19260	18657
2002	79154	56631	6939	23924	1837	23931	22523
2003	73062	55360	4931	17895	1714	30820	17702
2004	63466	50439	3337	15509	1485	30108	13027
2005	49576	41421	2744	10769	1132	26776	8155
2006	39869	34739	2277	7924	752	23786	5130
2007	33945	30200	1997	7058	560	20585	3745
2008	52061	46697	2262	9229	955	34251	5364
2009	35173	32281	4870	7465	1352	18594	2892
2010	33372	28539	2280	7301	1681	17277	4833
2011	30548	26780	1963	6785	1131	16901	3768
2012	34045	30307	2695	6323	941	20348	3738

Джерело: [4].

ковими видами діяльності, необхідністю резерву робочої сили. Відносно економічних негативів безробіття, то вони визначаються більшістю однаково: неповне використання трудових ресурсів (потенційні втрати), витрати на утримання безробітних. Варто відмітити, безробіття — це не тільки економічні, але й соціальні втрати, які неможливо компенсувати жодною допомогою з боку держави. Загалом воно посилює соціальне напруження в суспільстві. І не випадково в кожній країні світу активним суб'єктом процесу зайнятості є держава й місцеві органи влади, а також різні недержавні інституції. Не є виключення з цього правила й Україна. Слід узяти до уваги, що охоплення безробітних заходами активного сприяння зайнятості не можна безмежно збільшувати з двох причин: перша — дефіцит фінансових ресурсів. Друга причина пов'язана з обмеженістю кількості вільних робочих місць, на які можуть бути прийняті безробітні [5].

Оскільки повну зайнятість в ринковій економіці забезпечити вкрай проблематично, то кращим варіантом є звести безробіття до нетривалого терміну для тих, хто через різні причини покинув своє робоче місце і бажає знайти нове, або хто вперше веде пошук роботи.

В Україні з самого початку ринкової трансформації одержавленої економіки і дотепер виникла проблема повної зайнятості. На прикладі Дніпропетровської області розглянемо її стан та гостроту (табл. 1).

З даних таблиці 1 можна зробити такі висновки. По-перше, у 2012 році у порівнянні з 2000 роком кількість безробітних зменшилася в 2,6 рази за період 2009 — 2012 роки контингент безробітних більш менш стабілізувався — у середньому за рік становив 33,3 тис. осіб. У 2012 році у складі безробітних 89,0% — це особи, які не були зайняті до 1 року. По-друге, за причинами незайнятості найбільша частка тих, які не зайняті з інших причин — 59,8%, а частка звільнених за власним бажанням становить 18,6%, у 2000 році — 12,2%.

По-третє, у 2007 році спостерігалася найменша кількість безробітних випускників навчальних закладів (752 особи), у 2012 році — 941 особи, тобто збільшилось на 189 осіб.

Вищенаведені дані характеризують абсолютні дані щодо динаміки і кількості безробітних. Але масштабність цієї проблеми, її гострота і визначають відносні показники (рівень зайнятості населення, рівень безробіття).

Рівень зайнятості населення у I півріччі 2013 року по Дніпропетровській області становив 61,7%. Найчастіше ринкову економіку пов'язують з безробіттям. Прийнято вважати, що рівень безробіття від 1 до 3% цілком допустимий, з безробіттям у 5% — економіка може існувати, але вже 7% — соціально небезпечний рівень [6, с. 86].

Рівень безробіття (за методологією МОП) по Україні становить у I півріччі 2013 року — 7,5%, у Дніпропетровській області — 6,7% (у I півріччі 2012 року відповідно 7,8% і 7,5%).

Відмітимо одну, на перший погляд, суперечливу проблему зайнятості, а саме: наявність безробіття поряд із вакансіями. Пояснюється це в першу чергу невідповідністю уречевленого і людського факторів виробництва, тобто техніко-технологічними параметрами вільних робочих місць і професійною підготовкою незайнятих. Крім того, у певній мірі це зумовлено так званим "непристижністю" робочих місць або їхнім розташуванням в місцевості, яка неприваблива для безробітних, низький рівень заробітної плати, відсутністю житла тощо.

Одним із важливих засобів розширення зайнятості населення і зменшення безробіття є залучення до підприємництва й самозайнятості безробітних громадян. Цей процес ми розуміємо як ланцюг дій центру зайнятості (у певних випадках — разом з партнерами), який складається із певних компонентів (етапів) [5, с. 189].

Так, в базі вакансій служби зайнятості Дніпропетровської області станом на 1 жовтня 2013 року налічу-